

Utazás külföldre, útlevél nélkül Gyermekként a vészkorszakban. Halász József építőmester emlékére

Szerkesztette Böröndi Lajos.

Mosonvármegye Kiadó, Feketeerdő, 2023. 137 oldal.

S. Halász Márta írása többrétegű visszaemlékezés. Egy holokauszt túlélő kései visszaemlékezései az 1944–1945-ben megtett „útlevél nélküli” útról, a szolnoki gettótól a gyűjtőtáboron és a dél-csehországi kényszermunkán át Theresienstadba, majd a szerencsés felszabadulás után ismét haza. Emellett egyfajta családtörténet is, családfával (még ha az „szabálytalan” is; 44), családtagokkal, rövid történetekkel, megemlékezésekkel, emlékekkel, családi fotókkal és dokumentumokkal, mellyel elsősorban édesapjának kívánt emléket állítani. Fontos, hogy kései e visszaemlékezés, hisz – mint a traumatizált áldozatok, holokauszt túlélők közül sokan –, S. Halász Márta sem „beszélte ki” évtizedekig a vele történeteket, a megszegyenyítéseket, a meghurcoltatást, a veszteségeket, a pokoli tapasztalatokat: „40 évig sem a nyilvánosságban, sem családi körben az 1944–45 évben velünk történetekről soha egyetlen szó sem hangzott el, senki nem beszélt róla” (13). Szomorú tény, hogy a kötetbe szerkesztett emlékei kiadását a szerző már nem érthette meg. Az 1932-ben született Halász Ágnes Márta (a nevében szereplő „S” valószínűleg korábban elhunyt férjére utal) 2023-ban, a kötet megjelenése előtt halt meg.¹ De fontos, hogy végül szövegbe formálta és megosztotta az emlékeit, mert ahogyan „a kortárs tanúk rövid időszak” lassan elmúlik és eltűnik a túlélő és a másod-, harmad-, és már a negyedik generáció közötti közvetlen kapcsolat, Aleida Assmann szerint, a „holokauszt emlékezetének intenzitása” úgy fog csökkenni a jövőben és válik egyre inkább élettelené;² így minden emléknym, mely az áldozatoktól ered, felbecsülhetetlen értékűvé válik. Tudjuk jól, hogy a „hallgatás”, az átélt traumatikus élmények elfojtása többnyire általános volt. A túlélők „évtizedekig hallgattak, nem voltak képesek beszélni arról, ami velük és a családjukkal történt”, hiszen az „amnézia volt a túlélés hatásos eszköze”.³ S tudható az is, hogy „az öncenzúra nem egyéni ízlés, vagy választás kérdése volt: a társadalmi tabuk és elvárások hasonlóan hallgatásra ítélték a túlélőket bárhol a világon”⁴; valóban, nem csak Magyarországon, de az Egyesült Államokban, vagy Izraelben is hasonlóképpen.

Ám 40 év hallgatás után S. Halász Márta végül lejegyezte emlékeit a holokausztban átéltekről, és emléket állított a családjának, mert „az ember utólag megpróbálja birtokba venni az életét”,⁵ ahogyan – a szintén Szolnokról Strasshofba deportált – Ember Mária írta.

S. Halász Márta azt írja, hogy 1944 márciusáig „békés gyerekkorom volt”. Bár, hogy ez a „békesség” egy 1932-ben született zsidó kislány számára mit jelentett, arról a máig élő trauma sokat elárul: a játszótéren, melyet kisgyermekkorában nem használhatott, a legutóbbi időig nem volt képes keresztülmenni (7). Pedig több múlt már el, mint az említett 40 év... Történetének elbeszélése szinte azonnal 1944. március 19-ével, a német megszállással kezdődik, hiszen ez azonnal radikálisan megváltoztatta a család megszokott polgári életkereteit, mivel a „németek szemét vetettek a családi házra, elrekvirálták” (8). A szolnoki zsidóság gettósításának, majd a helyi cukorgyárban a transzport előtti „begyűjtésének” eseményeit, a szakirodalom alaposan

1 <https://www.kisalfold.hu/helyi-kultura/2024/01/visszaemlekezés-a-vész-korszakra-mar-nem-elhette-meg-a-könyve-meg-jeleneset-a-mosoni-szerzo> (utolsó letöltés: 2025. április 2).

2 Assmann 2016: 24–25.

3 Pécsi-Pollner 2024: 117.

4 Uo. 116–117.

5 Ember 2001: 155.

feldolgozta.⁶ „A szolnoki zsidók gettóba szállítása május 15-én hajnalban kezdődött meg.”⁷ A zsidótörvények kereteibe szorított „békés” élet – melynek negatív hatásait a 12 éves gyermek elől valószínűleg az utolsó pillanatokig próbálták a szülők elrejteni – egy pillanat alatt omlott szét, hiszen a korábbi életvilág helyét egy olyan vette át, ahol a megsemmisüléssel, az emberi élet kegyetlen mulandóságával, annak konkrét elpusztításával találkozott a kislány. Személyes emlékként írja, hogy a városban át vonultukban fölfedezte néhány nevető iskolatársát.⁸ A szolnoki cukorgyárban felállított gyűjtőtáborban, a deportálás előtt eltöltött pár nap, több visszaemlékező szerint is pokoli volt.⁹ A csendőrség és a rendőrség részéről folyamatosak voltak az értékek feltételezett rejtékhelyeinek kiderítése okán alkalmazott kínvallatások.¹⁰ Így Mártában iszonyatos emlékként egy ismerős patikus összevert, vérző teste maradt meg. A szolnoki gyűjtőtábor volt az egyik, ahonnan a német birodalom munkaerő-szükséglete okán (a kettőből) egy szerelvényt nem Auschwitzba, hanem a Bécstől nem messze lévő Strasshofba irányítottak.¹¹ A Szolnokról indított második szerelvényen (1944. június 27-én), az Auschwitz-Birkenauba deportáltak nagy többségét munkaképtelennek nyilvánították, és pár órán belül megölték őket.¹² De Márta, édesanyjával és húgával, június 25-én az első szerelvényre került, így aközött a 2567 ember között volt, akik a szolnoki cukorgyárból Strasshofba kerültek.¹³ (Ő is és húga is ekkor 14 éven aluliak voltak, így Auschwitzban a biztos pusztulás várt volna rájuk. A Strasshofba deportáltak közül is sokan meghaltak az ellátás elégtelensége, a betegségek, vagy az őrszemélyzet kegyetlenkedése okán, de az ide deportáltak háromnegyede végül túlélte a megpróbáltatásokat.¹⁴) Strasshof elosztótábor volt, Bécstől nem messze. Innen irányították tovább a zsidó kényszermunkásokat főképpen ipari, mezőgazdasági munkára, többnyire ausztriai és csehországi célpontokra.¹⁵ Halász Márta és családja Csehország déli részére került, Mährisch Kromauba.¹⁶ Itt egy nagy német állami gazdaságban dolgoztak, mezőgazdasági munkán, ami a kisvárosi lánynak szokatlan, ismeretlen volt. Munkájukat „felügyelők, hajcsárok” vigyázták mindig (20). Az ellátásuk ugyan folyamatos volt, de elégtelen. A téli hónapokban elegendő tüzelőjük sem volt, s hiába próbáltak segíteni magukon, a felügyelők a tüzelőgyújtást is akadályozták. De, ahogy írja: „nem hagyhatom ki, hogy a nélkülözés, éhezés, fáradtság közben előfordultak szívet melengető dolgok is”. Így leírja, hogy egyszer egy cseh gazda irányításával küldték ki munkára, de a „nem engedett dolgozni [...]. Rámutatott a fűre, pihenjek. [...] Gyereknek nevezett, neki is volt három és a legidősebb velem egyidős” (25). És volt, hogy ételt kaptak magukat partizánnak nevező ismeretlenektől. Ahogyan közeledett a front, Mártáékat előbb újra Strasshofba, majd a „mintatáboroként” működtetett Theresienstadba¹⁷ szállítják, ahová március közepén kerültek. Itt, ahogy a visszaemlékező írja: „már ismét gyerekeknek számítottam, nem kellett dolgoznom” (32). „Bár Theresienstadt is koncentrációs tábor volt, látszólag mindenben különbözött a többiektől. Ez egy minta, kirakat tábor volt, illetve időnként svájci ellenőrzés alatt állt.” (34) A tábornak például saját, nyomtatott pénzeszköze is volt, amit sehol másutt használni nem lehetett, csak helyben. Végül itt szabadult fel a család – Márta testvére és édesanyja is túlélte a meghurcoltatást –, viszonylag későn, 1945. május 8-án (40), hiszen Terezin (Theresienstadt) ahhoz a területhez tartozott, mely legtovább állt a náci Németország ellenőrzése alatt.

6 Elsősorban Szita 1991; Csősz 2014; és Frojimovics–Molnár (szerk.) 2022.

7 Csősz, 2014: 177.

8 Állami gimnáziumba járt. S. Halász 8–9, 12.

9 Molnár 2022b: 30–31.

10 Csősz 2014: 185.

11 Szita 1991; Csősz 2014: 186–187; Frojimovics–Molnár (szerk.) 2022. Emellett Debrecenből és Szegedről két-két vonatot irányítottak Auschwitz helyett Strasshofba. Ez közel 15.000 magyar zsidót érintett, jellemzően anyákat, gyermekeikkel és

12 Csősz 2014: 186; Molnár 2022a: 25.

13 Szita 1991: 43.

14 Csősz 2014: 187.

15 Szita 1991: 76–84, 99–117, 153–156.

16 Ma: Moravsky Krumlov, Csehország.

17 Ma: Terezin, Csehország.

Márta a vele történeteket a visszaemlékezők gyakran ismétlődő dramaturgiája szerint helyezi keretbe: történetét szinte azonnal a német megszállással kezdi, és már a hazaérkezés élménye sem része az elbeszélésnek.¹⁸ (Édesanyja húga „*azt is elmondta, hogy a vidéki családi házukat bombatalálat érte, és csak egy mély kráter van a helyén*”; 42) Márta holokausztot követő évtizedeiről, azon túl, hogy a családban nem beszéltek 40 évig a történekről, nem tudunk meg semmit. „*A holokauszt túlélői visszaemlékezéseikben ritkán térnek ki az írás jelenére...*”;¹⁹ így azt sem tudjuk meg, hogyan próbálta feldolgozni az emlékeit. (Pedig a könyvben közzétett „szabálytalan családfából” sejthetjük, hogy a háború utáni évek sem múlhattak el számára tragédia nélkül, de ebből csak egy születési és egy halálozási adatból sejthetünk valamit; 45). Visszaemlékezésében nem „hatásvadász”, a nehézségek leírásában inkább visszafogottnak, távolságtartónak érezhetjük. Csak egyszer, visszaemlékezése végén tesz egy apró megjegyzést, amiből azt gondolhatjuk, hogy az ő szövegére is érvényesíthető a szakirodalomban „hasításnak” nevezett mechanizmus, melynek során „*az érzéseket a traumatizált személy leválasztja magáról a történésről*”²⁰: „*Mährisch Kromauban megőrlötően nehéz munkán nagyon sokat dolgoztunk, fáztunk, éhezünk, és néha még bántottak is*”²¹ (43). A szövegben másutt nem találkozunk olyan eseménnyel, amit megfeleltethetnénk e „bántásnak”, de az, hogy mezőgazdasági munkát végezvén (krumplit, cukorrépat, vagy salátát is szedtek) éheztek, fakitermelésen dolgozván télen nem tudtak maguknak fűtőanyagot szerezni, mindenképpen arra utal, hogy e „vétségeket” a felügyelők valószínűleg durván megtorolták.

A könyv nagyjából felét teszik ki a családtagokról, elsősorban építőmester édesapjáról írt megemlékezések. Édesapja munkaszolgálatosként élte túl a világháborút, s lett önállóbból az államosítások után alkalmazott; előbb Szolnokon, majd Budapesten. Furcsa módon S. Halász Márta mintha itt is „kívülről” tekintene a saját családjára; e szövegekben magáról egyes szám harmadik személyben beszél. („*Itt született első leánygyermekük Ágnes Márta 1932. április 27-én*”; 54. Vagy: „*Idősebb leánya Pesten maradt...*”; 61). E nyelvi eszközzel talán azt kívánta hangsúlyozni, hogy édesapja emléke az ő (S. Halász Márta) személyes indítékaitól függetlenül is méltó a közösség emlékezetére. S levéltári kutatások alapján fel is sorol egy listát, mely az Altmann-Halász cég által készített tervek tartalmazza, melyek meg is valósultak Szolnokon (106–109).

A könyv méltó képmelléklettel rendelkezik. Hasonlóképpen ahhoz, ahogyan Ember Mária *Hajtúkanyar* című munkájában a beillesztett korabeli dokumentumszövegek egészítik ki a szöveget,²² itt a családi archívum az, melyet nézegetve közelebb kerülhetünk a „szereplőkhöz” és az eseményekhez. Nem csak családtagokról készült fotók, de bizonyítványok, obsitok, Márta édesapja svájci menlevelének fotója, sőt Theresienstadtból származó, eredetileg is a család által használt iratok (például étkezési jegyek) képei is támogatják a szövegben való elmélyülést.

A szöveget Böröndi Lajos szerkesztette. Nem próbálta minden elemében „kigyomlálni” a szöveg esetlenségeit (a rokonokról szóló emlékezések végén például mindenhol ott szerepel, hogy az „összeállítást Halász Ágnes Márta készítette”), de ezzel nem ártott az írásnak. A visszaemlékező szövegét kiegészítik az internetről származó információk a deportálásról, Theresienstadtról és Mährisch Kromauról. (Itt becsúszott egy hiba az ismertetésben. A szövegben ez szerepel, a Wikipedia magyar nyelvű oldaláról kimásolva: „*1920. április 30-án a Kromau helyett hivatalosan is a Cesky Krumlov nevet kapta*”; 134. S. Halász Márta a szövegben több helyütt is Mährisch Kromaut említ, s az említett földrajzi nevekből egyértelmű is, hogy nem téved. Ám Mährisch Kromau nem a mai Cesky Krumlov, hanem az attól majdnem 200 kilométerre lévő Moravsky Krumlov.)

Egyre kevesebben vannak, akik személyes emlékeik alapján tehetnek tanúságot arról, mi történhetett a magyar állampolgárokkal 80 évvel ezelőtt. Nagyon meg kell hát becsülnünk ezeket az emlékezéseket!

18 Pécsi-Poller 2024: 115.

19 Uo.

20 Mészáros 2015: 27.

21 Kiemelés tőlem: B.Zs.

22 Ember 1974.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Assmann, Aleida 2016: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás.* Budapest.

Csősz László 2014: *Konfliktusok és kölcsönhatások. Zsidók Jász-Nagykun-Szolnok megye történelmében.* Szolnok.

Ember Mária 1974: *Hajtűkanyar.* Budapest.

Ember Mária 2001: *2000-ben fogunk még élni?* Budapest.

Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.) 2022: *Szolnok–Strasshof–Szolnok: Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szolnokról deportáltakról 1944–1948.* Szeged.

Mészáros Judit 2015: Az emlékezés helye. A Holokauszt és a családom Facebook-csoport. In: Fenyves Katalin (szerk.): *A holokauszt és a családom.* Budapest, 22–42.

Molnár Judit 2022a: Az embertelenség precizitása. Csendőrijelentések Ferenczy Lászlónak a szolnoki gyűjtőtáborról. In: Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.) 2022: *Szolnok–Strasshof–Szolnok: Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szolnokról deportáltakról 1944–1948.* Szeged, 17–28.

Molnár Judit (szerk.) 2022: *Szolnok–Strasshof–Szolnok: Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szolnokról deportáltakról 1944–1948.* Szeged, 29–35.

Pécsi-Pollner Katalin 2024: Fekete gyöngyszemek anyámtól. A holokauszt-trauma a túlélők gyermekeinek irodalmi elbeszéléseiben. In: Bárdos Katalin – Heller Mária – Vörös Kata (szerk.): *A holokauszt nemzedékei: Traumatizált generációk az interperszonális, szociális és kulturális térben. Konferencia.* Budapest, 115–125.

Szita Szabolcs 1991: *Utak a pokolból.* Budapest.

Beke Zsolt

